

Archeologisch bureauonderzoek

Plangebied Stadhaven Minerva

BO 09-076 Amsterdam 2009

Inhoud

Samenvatting	4
Inleiding	5
1 Administratieve gegevens plangebied	6
1.1 Administratieve gegevens	6
2 Wet- en regelgeving	7
2.1 Algemeen	7
2.2 Nationale regelgeving	7
2.3 Provincie Noord-Holland	8
2.4 Gemeente Amsterdam	8
2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie	10
2.6 Situatie bestemmingsplangebied Minervahaven	12
3 Bodemkunde en historie	14
3.1 Algemeen	14
3.2 Historisch-topografische inventarisatie	15
3.3 Archeologische inventarisatie	17
4 Archeologische verwachtingskaart	17
5 Archeologische beleidskaart	20
Conclusie	22
Bronnen	23

Samenvatting

Bureau Monumenten & Archeologie (BMA) heeft in opdracht van Haven Amsterdam een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd voor het bestemmingsplangebied Minervahaven. Dit is bedoeld om het cultuurhistorische verleden van de plangebieden in kaart te brengen en daarmee een beeld te krijgen van de archeologische sporen die in de bodem aanwezig kunnen zijn.

De historisch topografische kartering heeft geresulteerd in een overzicht van archeologische informatie over de ontwikkeling van de Minervahaven. Van dit ruimtelijke en landschappelijke beeld is een archeologische verwachting opgesteld die omgezet is naar een beleidskaart. De kaart biedt een specificatie van de beleidsregels en maatregelen voor de vereiste archeologische monumentenzorg.

In het plangebied Minervahaven is een zone met een lage archeologische verwachting en een zone waar geen archeologische waarden meer worden verwacht te onderscheiden. In de zone met de lage verwachting geldt dat een Inventariserend Veldonderzoek nodig is bij bodemingrepen dieper dan de waterbodem en groter dan 10.000 m².

Voor het gehele plangebied geldt wel de wettelijke meldingsplicht, wat inhoudt dat ook in geval geen archeologisch vooronderzoek vereist is en er toch archeologische overblijfselen ouder dan 50 jaar bij bouwwerkzaamheden aangetroffen worden, deze bij BMA aangemeld dienen te worden. In gezamenlijk overleg met de opdrachtgever kunnen dan maatregelen worden genomen tot documentatie en berging van de vondsten.

Inleiding

Het archeologisch bureauonderzoek van Bureau Monumenten en Archeologie (BMA) betreft een inventarisatie van archeologische c.q. cultuurhistorische waarden binnen het plangebied Minervahaven, stadsdeel Westpoort. Uitgaande van deze waardestellende inventarisatie wordt het beleid vastgesteld voor het behoud en/of documentatie van eventuele archeologische overblijfselen in verband met toekomstige bouwplannen.

Het archeologisch bureauonderzoek vindt plaats in het kader van de actualisering van het bestemmingsplan Minervahaven. De voorliggende waardestelling is gebaseerd op een historisch topografische inventarisatie van kaartmateriaal, publicaties en archiefbronnen, in samenhang met archeologische informatie over vergelijkbare locaties in de directe omgeving.

In het bureauonderzoek komen het nationale, provinciale en gemeentelijke archeologiebeleid (hoofdstuk 2), de historische en archeologische achtergronden (hoofdstuk 3) en de archeologische verwachting van de plangebieden (hoofdstuk 4) aan de orde, gekoppeld aan een beleidskaart (hoofdstuk 5) waarmee wordt gespecificeerd of en in welke mate archeologische maatregelen binnen (toekomstige) planontwikkeling vereist zijn.

1 Administratieve gegevens plangebied

Het plangebied Minervahaven omvat de Nieuwe Houthaven, een deel van de Mercuriushaven, de Minervahaven en de tussenliggende laad-en loskades rond de Danzingerkade-en bocht, de Rigakade en de Archangelkade.

1.1 Administratieve gegevens

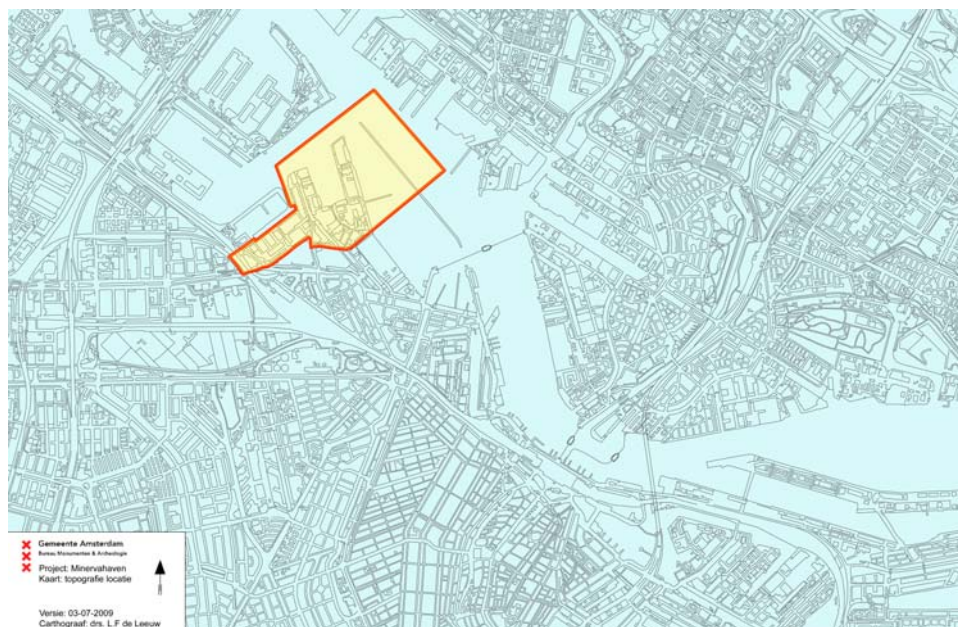
Opdrachtgever	Haven Amsterdam
Contactpersoon	Dhr. D. Gelauff
Adres	Postbus 19406
Postcode / plaats	1000 GK Amsterdam

Plangebied

Provincie	Noord-Holland	Gemeente	Amsterdam
Plaats	Amsterdam	Kaartblad	25 B + E
ARCHIS meldingsnr.	36051		

X-coördinaat NO	118.985	Y-coördinaat NO	483.134
X-coördinaat ZO	118.991	Y-coördinaat ZO	482.975
X-coördinaat ZW	118.946	Y-coördinaat ZW	482.980
X-coördinaat NW	118.950	Y-coördinaat NW	483.134

Locatie

1 Plangebieden Minervaheven (rood).

2 Wet- en regelgeving

2.1 Algemeen

Het archeologische erfgoed bestaat uit voorwerpen en structuren die in de bodem bewaard zijn. Ook landschappelijke of infrastructurele elementen kunnen een archeologische waarde hebben. Deze materiële overblijfselen vormen een onderdeel van onze leefomgeving waarvan het behoud in de bodem of documentatie op maat gesneden maatregelen vergen. Het archeologische bodemarchief levert een bijdrage aan de cultuurhistorie van onze stad en maakt de beleving van het verleden bovendien tastbaar.

Vanwege de ruimtelijke aard van archeologische sporen en vondsten in de bodem heeft het archeologische beleid raakvlakken met dat van de ruimtelijke ordening. Door de wijziging van de Monumentenwet 1988 met ingang van 1 september 2007 is de zorg voor het archeologisch erfgoed geïntegreerd in ruimtelijke ordeningsprocessen. Een essentieel uitgangspunt van de nieuwe wet is dat het erfgoed in de bodem beter wordt beschermd. Dit betekent dat in ruimtelijke ontwikkelingen vroegtijdig rekening wordt gehouden met archeologisch erfgoed. Als behoud in de bodem geen optie is, dan is, voorafgaand aan de bodemverstoring, onderzoek nodig om archeologische overblijfselen te documenteren en de informatie en vondsten te behouden. In de dichtbebouwde stedelijke omgeving is in de praktijk doorgaans sprake van deze laatste optie.

2.2 Nationale regelgeving

Aan het einde van de jaren tachtig groeide het besef dat archeologische vindplaatsen in Europa ernstig werden aangetast door grootschalige infrastructurele werken, de toename van bouwlocaties en de intensivering van de landbouw. Om het archeologische erfgoed beter te beschermen hebben de Europese ministers van Cultuur in 1992 het Verdrag van Valletta opgesteld (ook bekend als het Verdrag van Malta).

Een essentieel uitgangspunt van dit verdrag is dat behoud van archeologisch erfgoed in de bodem (in situ) in iedere fase van planontwikkeling dient te worden meegewogen. Als behoud in de bodem (bv door middel van technische maatregelen en/of plaanpassing) geen optie is, dient het bouwplan te voorzien in maatregelen om archeologische overblijfselen op een juiste wijze (volgens de wettelijk verplichte Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie) te documenteren en de informatie en vondsten te behouden. Het verdrag stelt de initiatiefnemer van een ruimtelijk plan, dat bodemverstoring tot gevolg heeft, verantwoordelijk voor de planologische en de financiële inpassing van archeologisch onderzoek. De nieuwe wet ter uitvoering van dit verdrag, de Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz)¹, is per 1 september 2007 definitief van kracht.

Op grond van de Wet op de archeologische monumentenzorg zijn vier wetten gewijzigd: de Monumentenwet 1988, de Ontgrondingenwet, de Wet milieubeheer en de Woningwet. De Wet op de Ruimtelijke Ordening bevatte al voorschriften om meer rekening te houden met archeologie ten behoeve van kwaliteitsverbetering van ruimtelijk beleid. Dit betekent o.a. dat elk bestemmingsplan

¹ Stb. 2007, nr. 42.

op archeologisch beleid zal worden getoetst.² Vanwege het ruimtelijke karakter van het bodemarchief heeft het archeologische beleid raakvlakken met dat van de ruimtelijke ordening. Door de wetswijzigingen worden archeologische belangen vanaf het begin van de besluitvorming in de ruimtelijke ordening meegewogen. Ondanks de getroffen maatregelen om vooraf archeologisch onderzoek in te plannen kunnen toevalsvondsten bij bouwprojecten worden aangetroffen. Hiervoor blijft de meldingsplicht van kracht.³

2.3 Provincie Noord-Holland

Per 1 juli 2008 is de nieuwe wet Ruimtelijke Ordening (Wro) in werking getreden. Hierdoor is de verhouding tussen de provincie en de gemeenten gewijzigd. In het beleidskader Landschap en Cultuurhistorie Noord-Holland omschrijft de provincie haar rol.⁴ Hierbij staat de samenwerking met gemeenten op basis van gemeentelijke en de provinciale structuurvisie centraal. Tevens handhaaft de provincie de Belvédère-benadering, waarin behoud van cultuurhistorie door ontwikkeling wordt nagestreefd. Als toetsingskader voor bestemmingsplannen en projectbesluiten met een Beeldkwaliteitplan hanteert de Provincie tevens het beleidskader en het streekplan. Op grond van de Wro dienen gemeenten bij de vaststelling van bestemmingsplannen, projectbesluiten en beheersverordeningen de Provinciale Ruimtelijke Verordening in acht te nemen.

In het beleidskader is opnieuw de Cultuur Historische Waardenkaart (CHW) opgenomen, waarin gebieden, die naar verwachting archeologisch waardevol zijn, zijn aangewezen als provinciale archeologische attentiegebieden. De waardestellingen van de CHW zijn bedoeld als primaire algemene indicaties die per specifiek plangebied nadere invulling en precisering behoeven.

De provinciale beleidsintentie is om invulling aan de primaire doelstelling van het Verdrag van Malta te geven en archeologische reservaten aan te wijzen. Deze gebieden dienen om archeologische monumenten duurzaam te beschermen en te beheren en daarmee voor toekomstig onderzoek te bewaren.⁵ Daarnaast betreft de provincie nadrukkelijk culturele waarden, waaronder ook archeologie, bij de realisatie van de ruimtelijke- en stedelijke vernieuwing.

2.4 Gemeente Amsterdam

In aansluiting op het rijks- en provinciaal beleid besteedt de gemeente specifieke aandacht aan vroegtijdige inpassing van archeologie in de ruimtelijke ordeningsprocessen.⁶ Uitgangspunt hierbij is een kwalitatief adequaat beheer van het cultureel erfgoed met aandacht voor een efficiënte voortgang van bouwprocessen en kostenbeheersing. Tegen deze achtergrond is de afdeling Archeologie BMA in 2001 gestart met een nadere inventarisatie van archeologische verwachtingen in elk afzonderlijk stadsdeel. Hiertoe worden onder meer verschillende historische kaartbeelden van het stadsdeelgebied met elkaar vergeleken. Deze inventarisatie is bedoeld als een verfijning van het verwachtingsbeeld van de Archeologische Monumenten Kaart (AMK) en de Cultuur Historische

² Artikel 38a lid 1 van de gewijzigde Monumentenwet schrijft hierover dat *De gemeenteraad bij vaststelling van een bestemmingsplan als bedoeld in artikel 3.1 van de nieuwe Wet op de Ruimtelijke Ordening en bij de bestemming van de in het plan begrepen grond, rekening houdt met de in de grond aanwezige dan wel te verwachten monumenten.* Met 'monument' wordt hier een (onbeschermde) archeologisch monument bedoeld, ofwel *alle terreinen welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde* (art. 1 Monumentenwet).

³ Artikel 53 van de gewijzigde monumentenwet 1988.

⁴ Provincie Noord-Holland 2006.

⁵ Van Eerden 2008, 14-15.

⁶ BMA 2005, 58.

Waardenkaart (CHW) van de provincie Noord-Holland, en de landelijke Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW) waarin de stedelijke gebieden niet gekarteerd zijn.

De nieuwe wetgeving schrijft voor dat bij vaststelling van een nieuw bestemmingsplan altijd een nadere waardestelling nodig is van de aanwezige archeologische verwachting in de vorm van een bureauonderzoek. Dit bureauonderzoek behelst een specificatie van eventuele archeologische waarden binnen een specifiek plangebied en een advies met betrekking tot het daarbij behorende beleid en/of te nemen maatregelen. Bij de formulering van het beleid staat altijd een realistische balans tussen het archeologische belang ten opzichte van de voortgang van het ruimtelijke ontwikkelingsproces in de stad centraal.

De bescherming van (verwachte) archeologische waarden kan in een bestemmingsplan (o.a.) worden geregeld met een aanlegvergunning als bedoeld in artikel 3.3.a van de Wet op de Ruimtelijke Ordening. Verder kan in het belang van de archeologische monumentenzorg worden bepaald dat de aanvrager van een reguliere bouwvergunning als bedoeld in artikel 44, eerste lid, van de Woningwet een rapport dient te overleggen als bedoeld in artikel 39, tweede lid en kan worden bepaald dat aan een reguliere bouwvergunning als bedoeld in artikel 44, eerste lid, van de Woningwet voorschriften kunnen worden verbonden als bedoeld in artikel 39, derde lid, van de Monumentenwet. Zowel aan een aanlegvergunning als vrijstelling kunnen voorschriften worden verbonden in het belang van de archeologische monumentenzorg.

Bij de bepaling van de vrijstellingsdrempels voor archeologisch wordt een combinatie van factoren, in acht genomen, te weten: a) de specifieke aard van de cultuurhistorische / archeologische waarden, b) het oppervlak van het te ontwikkelen terrein en c) de diepte van de bodemingreep.

Volgens deze systematiek gelden in Amsterdam dertien beleidsvarianten:

- 1: gebieden met bekende archeologische waarden. Aangezien hier met zekerheid archeologische overblijfselen aanwezig zijn, is bij elke bodemingreep ongeachte het oppervlak of de diepte archeologisch onderzoek noodzakelijk
- 2: bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 50 m² en dieper dan 0,50 m onder maaiveld.
- 3: gebieden met een hoge archeologische verwachting langs nog aanwezige historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. Deze gebieden zijn onbebouwd of de bebouwing dateert van vóór de 19de eeuw. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 100 m² en dieper dan 0,50 m onder maaiveld.
- 4: bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting langs nog in het landschap zichtbare historisch infrastructurele assen / in historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. De bebouwing dateert uit het einde van de 19de eeuw. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 100 m² en dieper dan 1,00 m onder maaiveld.
- 5: bebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting langs voormalige (overbouwde of opgehoogde) historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. De bebouwing of ophoging dateert uit de 20ste eeuw. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 500 m² en dieper dan 2,00 m onder maaiveld.
- 6: onbebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting in de landelijke periferie van Amsterdam. Hier liggen archeologische vondsten dicht aan het oppervlak, zodat relevante archeologische lagen kunnen zijn opgenomen in de bouwvoor. De bouwvoor heeft gemiddeld een diepte van 0,3 – 0,5 m waaronder een eerste sporenveld zichtbaar wordt. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 500 m² en dieper dan 0,50 m onder maaiveld.

- 7: bebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting in de voormalige (overbouwde of opgehoogde) landelijke periferie van Amsterdam. De bebouwing of ophoging dateert uit het einde van de 19de eeuw. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 10.000 m² en dieper dan 1,00 m onder maaiveld.
 - 8: bebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting in de voormalige (overbouwde of opgehoogde) landelijke periferie van Amsterdam. De bebouwing of ophoging dateert uit de 20ste eeuw. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 10.000 m² en dieper dan 2,00 m onder maaiveld.
 - 9: terreinen met een lage archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 500 m² en dieper dan de waterbodem.
 - 10: gebieden met een lage archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn buiten het historische centrum van Amsterdam. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 10.000 m² en dieper dan de waterbodem.
 - 11: gebieden met een lage archeologische verwachting die onder water in het IJ liggen, of die als haven in het IJ liggen of die van oorsprong een opgespoten eiland (bijv. baggerdepots uit de 19de eeuw of eilanden zoals IJburg) zijn. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 10.000 m² en dieper dan 4,00 m ÷ NAP.
 - 12: gebieden met een lage archeologische verwachting die in een droogmakerij liggen. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 10.000 m² en dieper dan 0,50 m onder maaiveld.
 - 13: gebieden zonder archeologische overblijfselen omdat hier al archeologisch onderzoek of grootschalig grondverzet heeft plaatsgevonden voor bijv. zware funderingen, kelders, tunnels ed. Er geldt daarom een lage archeologische verwachting en derhalve een vrijstelling voor archeologisch onderzoek. Deze categorie plangebieden zijn wel indirect van belang voor archeologische planning omdat ze aanwijzingen geven voor de eventuele aanwezigheid van archeologische resten in omliggende gebieden.
- Voor alle beleidsvarianten geldt dat van het dieptecriterium alleen kan worden afgeweken als exacte gegevens over de bodemopbouw of de aanwezige verstoringen bekend zijn.

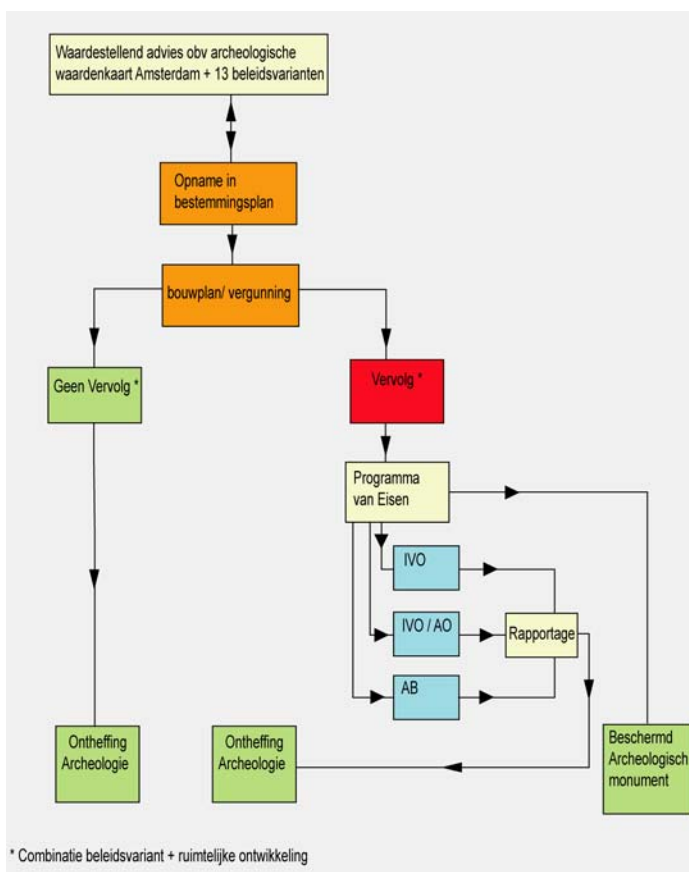
2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie

Voor de inpassing van archeologisch onderzoek in het proces van de ruimtelijke planvorming bestaat een standaard pakket van maatregelen waarvan de kwaliteitsnormen door het ministerie van OCW zijn opgesteld (KNA: Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie). De maatregelen gaan uit van een gefaseerde aanpak, zodat per plangebied, al naar gelang de locatie, de aard van de bodemingreep en de archeologische verwachting, een op maat gesneden programma kan worden opgesteld. Er is sprake van een gefaseerde aanpak waarbij een onderscheid gemaakt wordt in het Bureauonderzoek (BO), eventueel gevolgd door het Inventariserend Veldonderzoek (IVO) en de Archeologische Opgraving (AO) of een Archeologische Begeleiding (AB).

Het IVO is bedoeld om de resultaten van het bureauonderzoek te toetsen. Het geeft inzicht in de aanwezigheid en toestand van de archeologische overblijfselen in de bodem. Een AO wordt uitgevoerd in geval er sprake is van een vindplaats met archeologische resten die volledig dienen te worden gedocumenteerd en geborgen.

Een AB houdt in dat er geen apart archeologisch onderzoek plaatsvindt voorafgaand aan het bouwproces, maar dat de bouwgreep onder begeleiding van een archeoloog wordt uitgevoerd. Volgens de vigerende KNA voorschriften kan dit alleen in geval van uitzondering, bijvoorbeeld wanneer er sprake is van een beperkte bodemingreep op een gewaardeerd terrein of een AMK-

terrein. Elke onderzoeksfase wordt afgesloten met een selectiebesluit. Hierin wordt vastgesteld welke delen van een plangebied in aanmerking komen voor verder archeologisch onderzoek of voor bescherming en welke delen van het plangebied verloren gaan zonder een archeologische opgraving (afb. 2). De wijze waarop de verschillende archeologische werkzaamheden worden uitgevoerd is afhankelijk van de omvang van de bouwlocatie, de aard van de archeologische resten en de opzet van het civiel technisch programma. Goede integratie van de het archeologisch programma in het bouwproces is een belangrijke voorwaarde voor efficiëntie in de uitvoering.

2 Stroomschema archeologisch onderzoek.

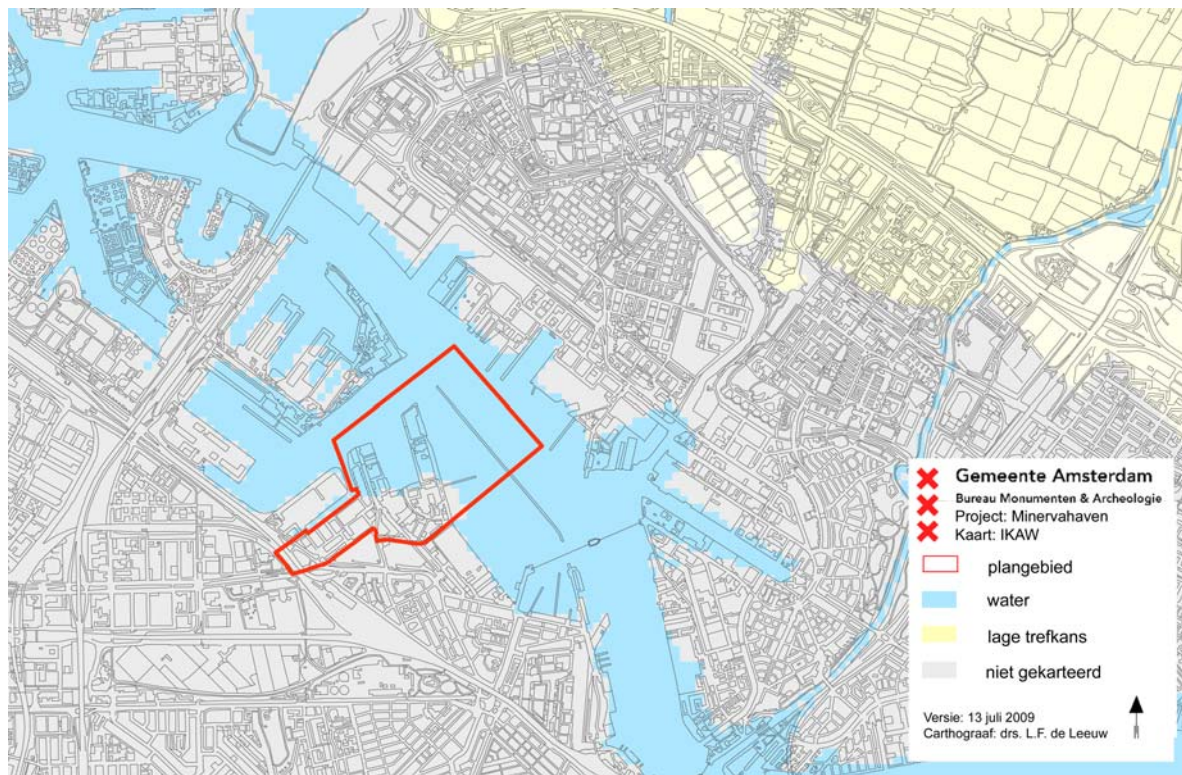
Indien een archeologische waardestelling in het kader van een bestemmingsplan geformuleerd wordt, zal hieruit pas een eventueel veldonderzoek voortkomen wanneer bouwvragen in het kader van het betreffende bestemmingsplan ingediend worden. Voor alle veldonderzoeken is een Programma van Eisen (PvE) vereist. Hierin zijn de kwalitatieve randvoorwaarden en onderzoeksvragen voor het werk vastgelegd. Het vormt de basis voor verdere planning en kostenraming. In het PvE wordt tevens beschreven of archeologische overblijfselen in de bodem bewaard kunnen blijven of dat opgraven van deze resten noodzakelijk is (selectiebesluit). Het PvE is onderdeel van de bouwprocedure. Het (laten) opstellen ervan behoort tot de verantwoordelijkheid van de initiatiefnemer van het bouwplan.

Ondanks de maatregelen om vooraf archeologisch onderzoek in te plannen kunnen toevalligvondsten bij bouwprojecten worden aangetroffen. Hiervoor blijft de wettelijke meldingsplicht van kracht.⁷ Dit houdt in dat de uitvoerder of opdrachtgever de gemeente over de vondst dient te informeren zodat maatregelen ter documentatie of berging ervan getroffen kunnen worden.

⁷ Artikel 53 van de gewijzigde monumentenwet 1988.

2.6 Situatie bestemmingsplangebied Minervahaven

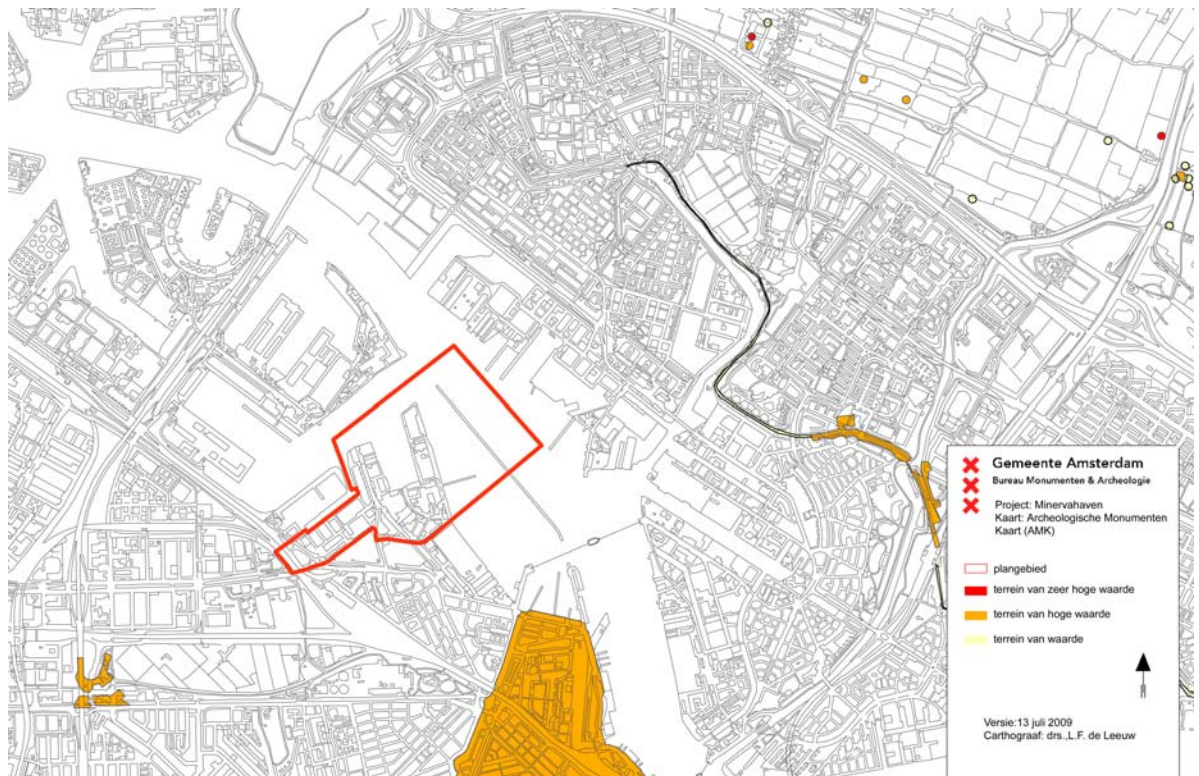
Op de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW) geldt voor een deel van het plangebied een trefkans onder water. Het overige deel is niet gekarteerd. De IKAW (afb. 3) is bruikbaar voor een eerste archeologische gebiedsbeoordeling. Voor beleidsvaststelling is een nadere precisering nodig.⁸

3 Het plangebied Minervahaven, in rood aangegeven, op de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW). Binnen het plangebied geldt een trefkans onder water (blauw).

Het plangebied kent geen wettelijk beschermde archeologische monumenten (AMK). Bovendien is het plangebied volgens de Cultuur Historische Waardenkaart van de provincie Noord-Holland (CHW) vrij van zones met een archeologische waardering (afb. 3). Het verwachtingsbeeld van de AMK en CHW is echter algemeen van aard en dient in het kader van de bouwplanvorming nader te worden uitgewerkt. Het volgende hoofdstuk betreft een historisch topografische analyse ten behoeve van een specificatie en een ruimtelijk onderscheid van de archeologische verwachtingen.

⁸ Deeben, 2005-2008

4 Het plangebied Minervahaven, in rood aangegeven, op de Archeologische Monumenten Kaart (AMK). De Cultuurhistorische waardenkaart van de Provincie Noord-Holland (CHW) komt overeen met het kaartbeeld van de AMK.

3 Bodemkunde en historie

3.1 Algemeen

Het huidige 'natuurlijke' landschap in en om Amsterdam wordt in grote mate bepaald door de landschapsvorming die zich voltrok in het Holoceen, de periode na de laatste IJstijd (vanaf ca. 10.000 BP). Er heerste toen vanaf ca. 4.000 BP een gematigd klimaat waarin veengroei mogelijk was. Toen ontstond hier in de kuststreek het zogenaamde Hollandveen. Het Hollandveen Laagpakket bevindt zich thans in de ondergrond tussen gemiddeld 4 - 5 m ÷ NAP en 2 m ÷ NAP en loopt plaatselijk door tot 0 m NAP. Dit natuurlijke landschap is omgevormd tot een veenweidegebied door middel van grootschalige veenontginningen, die in de 11de eeuw van start gingen.⁹ Bij de cultivatie van het landschap speelde de waterhuishouding een cruciale rol. Tegelijkertijd met de veenontginningen begon ook de aanleg van dijken en later in de 17de en 18de eeuw volgde de uitgebreide droogmakerijen waarbij grote watergebieden in Noord-Holland werden ingepolderd. Wat de vroegste bewoning van Amsterdam betreft dateren de oudste archeologische sporen van huizen tot nu toe uit de 12de eeuw. Rond de stad en met name op de hoger gelegen strandwallen in Noord Holland zijn vindplaatsen met bewoningssporen die teruggaan tot in de Bronstijd (ca. 2.000 - 800 v. Chr.).

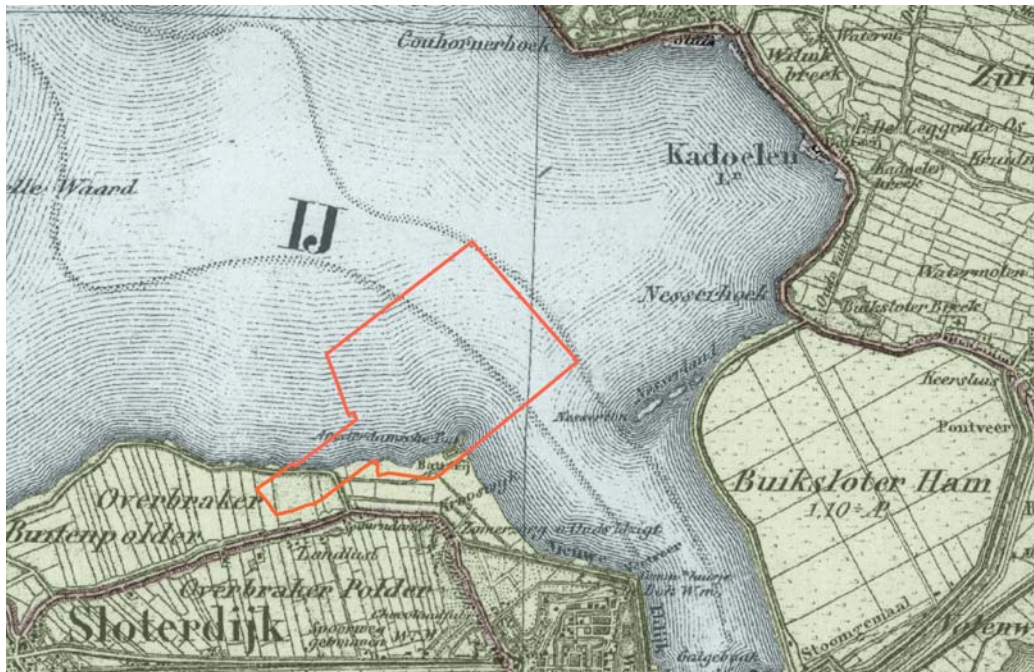
De eerste bewoning van Amsterdam ontwikkelde zich in de 12de en 13de eeuw aan de Nieuwendijk/Kalverstraat en de Warmoesstraat/Nes. Met de aanleg van de (Nieuwezijds en Oudezijds) burgwallen in de 14de eeuw startte het proces van stadsvorming. De stad had eerst een aarden omwalling ('sciltraminge') als verdedigingswerk die in de laatste kwart van de 15de eeuw werd vervangen door een stenen stadsmuur. De laatmiddeleeuwse stad was omsloten door de huidige Singel aan de westkant en de Geldersekade en Kloveniersburgwal aan de oostkant. In de periode 1585-1663 groeide de stad explosief door vier stadsuitbreidingen. Ten tijde van de Eerste Uitleg (1585-1586) verplaatste de stadsrand zich naar de huidige Herengracht en de Oudeschans. Bij de Tweede Uitleg (1592-1596) verschenen er vier nieuwe woon- en werkeilanden (Marken, Uilenburg, Rapenburg en Vlooienburg) aan de oostkant van de stad. In 1613 ontstond met de Derde Uitleg aan de westzijde van de stad de woon- en werkbuurt de Jordaan en het eerste deel van de grachtengordel tot aan de Leidsegracht. De vroeg 17de-eeuwse stad werd beschermd door een gebastioneerde aarden wal ontworpen naar de nieuwste fortificatieplannen uit Italië, voorzien van elf bolwerken. Met de Vierde Uitleg van 1663 werd in de Gouden Eeuw het halfcirkelvormige stadsplan van Amsterdam voltooid. Het oostelijke deel van de grachtengordel werd aangelegd over de Amstel en aan het IJ werden de drie oostelijke haveneilanden Kattenburg, Wittenburg, Oostenburg gerealiseerd. De nieuwe bakstenen stadswal (met nu in totaal 26 bolwerken) volgde met z'n gracht het tracé van de huidige Singelgracht.

De eerste woonwijken buiten de Singelgracht verzezen naar aanleiding van het uitbreidingsplan Kalff in 1877, gevolgd door een tweede ring na annexatie van grote delen van de gemeenten Nieuwer-Amstel en Sloten in 1896. De 20ste-eeuwse groei van de stad valt uiteen in vier fasen; bebouwing van de Baarsjes, Zuid en Oost in de twintiger en dertiger jaren, het door nieuwbouw aaneengroeien van voormalige dijkdorpen in Amsterdam Noord, de wederopbouwwijken aan de westzijde van de stad (de Westelijke Tuinsteden) en de bebouwing van de voormalige Bijlmermeer in de zestiger en zeventiger jaren. Met IJburg borduurt de stad begin 21ste eeuw weer voort op het concept van vier eeuwen tevoren, het creëren van stedelijk areaal in en aan het IJ.

⁹ Veerkamp 1997, 10-31.

3.2 Historisch-topografische inventarisatie

Voor deze historisch topografische analyse zijn verschillende cartografische bronnen gebruikt, waaronder de Topografische Militaire Kaart (1854) gecombineerd met gegevens van de kaarten van Visscher (ca. 1700), de Chromotopografische Kaart (ca. 1890) en de kaart van Publieke werken uit 1936.

5 Het plangebied (rood) op de Topografische Militaire Kaart (1854)

Het prestedelijke Amsterdam lag aan de oevers van de Amstel in een uitgestrekt veenlandschap, het Amstelland. Vanaf de 11de of 12de eeuw is gestart met de ontginning hiervan. Deze activiteiten voltrokken zich vanuit verschillende plaatsen tegelijk, meestal met een waterloop als uitgangspunt. Haaks op het water werden percelen uitgezet met een onderlinge afstand van 30 tot 100 m. Aan de kopse kant verrezen boerderijen op huisterpen en ontstond de voor het veenlandschap typerende lintbebouwing. De percelen werden van elkaar gescheiden door sloten, die het veen ontwaterden. Door de ontwatering kwam het veen droog te liggen en ontstond een droog en bruikbaar akkerland. Als een bijkomend gevolg daalde het maaiveld en kwamen de akkers bloot te staan aan overstromingsgevaar. Ter bescherming werden dijken en achter- en zijkaden aangelegd, maar toch trad er vernatting van de percelen op. Daarom bracht men nieuwe stroken veen in cultuur. Bij de verlenging van de kavels schoof ook vaak de bewoning op. De achterkade werd dan als secundaire ontginningsas in gebruik genomen.¹⁰

Als gevolg van de ontginningen kregen de zee en de getijdenwerking een toenemende invloed op het land. Met regelmaat overstroomde het veenweidegebied. De zee kon bovendien via het aangelegde slotenstelsel tot diep in het achterland binnendringen. Gedurende diverse stormvloed en in de 12de en 13de eeuw gingen grote stukken veengebied verloren en verbreedde het IJ zich aanzienlijk. Het IJ fungeerde als een belangrijke vaarroute. Mede door de ligging aan het IJ ontwikkelde Amsterdam zich tot een knooppunt van handelswegen en kon de stad, vanaf de middeleeuwen maar met name vanaf het einde van de 16de eeuw, uitgroeien tot een maritieme metropool.

¹⁰ Stol, 1993

Tot de 14de eeuw functioneerde eerst het Damrak in de monding van de Amstel als haven, maar gaandeweg breidden de havenfaciliteiten zich langs het IJ voor de stad uit. Het gebied direct buiten de oostelijke stadsmuur, de Lastage, werd ingericht voor de bouw, het onderhoud en de stalling van schepen. Rond 1500 werd een dubbele palenrij, de 'Laag', van 600 m lengte voor de stad met 'Walen' (afgeschermdde ligplaatsen voor schepen) aan de oost- en westzijde aangelegd. Deze palenrij had een dubbele functie. Het was een barrière voor vijandelijke schepen en fungeerde tegelijk als golfbreker waarmee het havengebied van het open IJ werd gescheiden. Schepen konden hier aanmeren en goederen overladen op kleinere schuiten. Later diende de Laag ook als grens van het stedelijke accijnsgebied. De toenemende overzeese handel had vanaf het einde van de 16de eeuw en de daaropvolgende eeuwen meerdere uitbreidingen van het stedelijke gebied tot gevolg. Hierbij werd tevens de haven met de daarbij horende palenrij langs de zuidelijke oevers van het IJ uitgebreid.¹¹

Een voortdurend punt van zorg was het langzaam dichtslippen van het IJ waardoor de toegang van de haven werd bedreigd. Ondanks diverse infrastructurele maatregelen zette de verlanding van de haven en vaarweg zich voort. In 1869 werd daarom besloten om het havenfront af te sluiten. Om toch een verbinding met zee te behouden werden alternatieve routes gecreëerd, zoals het Noord Hollands kanaal, dat in 1825 werd aangelegd.¹²

Het Noord-Hollands Kanaal was maar kort in gebruik als verbindingroute voor zeeschepen. De economie trok namelijk aan en de omvang van de zeeschepen nam zodanig toe dat het kanaal daarvoor te klein was. In 1865 begon men daarom met de aanleg van het grootschaliger Noordzeekanaal.¹³ Na de aanleg van het Noordzeekanaal vond een langzame heroriëntatie van de havenactiviteiten plaats. De westkant van de stad won het aan belang als gunstig havengebied ten opzichte van de oostkant.

Tussen 1878 en 1883 werd de Minervahaven aangelegd als westelijke uitbreiding van de oude Houthaven aan het IJ. Aanvankelijk had de Amsterdamse Kanaalmaatschappij de locatie van de Minervahaven ook bestemd voor drooglegging als onderdeel van de Amsterdammer Polder. Er was echter een nijpend tekort aan ruimte voor houtopslag ten behoeve van de houthandel. Houthandelaren dreigden hun handel naar andere steden te verplaatsen. Om die reden werd afgezien van inpoldering ten behoeve van de aanleg van de Minervahaven. De haven kwam grotendeels in het IJ te liggen en voor een klein deel in de noordelijke hoek van de Overbraker Buitenpolder. Aan de westzijde werd de haven geflankeerd door de Amsterdammer Polder. De goed uitgeruste Minervahaven had direct een positief effect, want de naar Purmerend uitgeweken houthandel kwam weer terug naar Amsterdam.

De vorm van de Minervahaven werd bij de aanleg bepaald door de typische kromming aan de noordwestzijde en de tamelijk brede Danziger- annex Minervahavenkade, die vanuit de oude Houthaven werd doorgetrokken zodat een besloten insteeikhaven parallel aan het IJ ontstond. Aan de (afgesloten) IJ-zijde werd de havenruimte benoemd als Nieuwe Houthaven met belendende vlothavens, de insteeikhaven aan de binnenzijde werd betiteld als de Minervahaven. Tussen Minervahaven en (afgesloten) IJ werd een verbindingskanaal (nu de Danzigerbocht), aangelegd. In 1931 vond capaciteitsuitbreiding plaats in de vorm van de Vlothaven. In de jaren '50 werd hout niet meer als vlotten aangevoerd maar rechtstreeks gelost vanuit de zeeschepen op de kades van de in 1950 geopende Houtveemhaven. Zowel Vlot- als Houtveemhaven werden in 1958 vergraven in verband met de aanleg van de Mercuriushaven en ten gunste van op- en overslag van goederen en

¹¹ Gawronski, 2005

¹² Schmal, 1987

¹³ Wagenaar, 1987

de ontwikkeling van industrie. Het Houtveemkanaal bleef intact. Een extra insteekhaven werd in diezelfde periode aangelegd in de vorm van de Neptunushaven. De typische gebogen noordwestzijde van de Minervahaven werd aan de westzijde vergroot in de jaren '30 en uiteindelijk geheel vergraven na WOII toen de Mercuriushaven werd aangelegd. Daarbij werd de kromming vergraven tot rechte kades en werd de Danziger- annex Minervahavenkade definitief ingekort.¹⁴

6 Dienst Publieke Werken 1936

3.3 Archeologische inventarisatie

Uitgaande van de historische topografische inventarisatie zijn binnen het plangebied geen obstakels in de vorm van bouwstructuren te verwachten. Binnen het plangebied zijn in het verleden geen archeologische waarnemingen gedaan, in de omgeving ervan wel enkele. De waarnemingen bieden inzicht in de kwaliteit van archeologische resten ter plaatse.

Diverse vondsten bewijzen dat in de bodem van het IJ nog resten liggen, die getuigen zijn van het nautisch verleden. Zo is bij de ontgraving van het Stationsplein een deel van een roer in de voormalige IJ-bodem aangetroffen. Naast historische scheepswrakken kan in de bodem ook historische stadsafval voorkomen. Archeologische duikinspecties van de IJ-bodem in vergelijkbare zones, zoals het plangebied IJburg fase II en het plangebied Zuidelijke IJmeerkust hebben bevestigd dat dergelijke resten in deze waterbodem kunnen voorkomen. Deze overblijfselen hebben geen samenhang en hebben een wijde verspreiding. Scheepswrakken, echter, zijn wel samenhangende structuren, maar dit zijn geïsoleerde vindplaatsen met een lage trefkans. De archeologische verwachting is daarom laag.

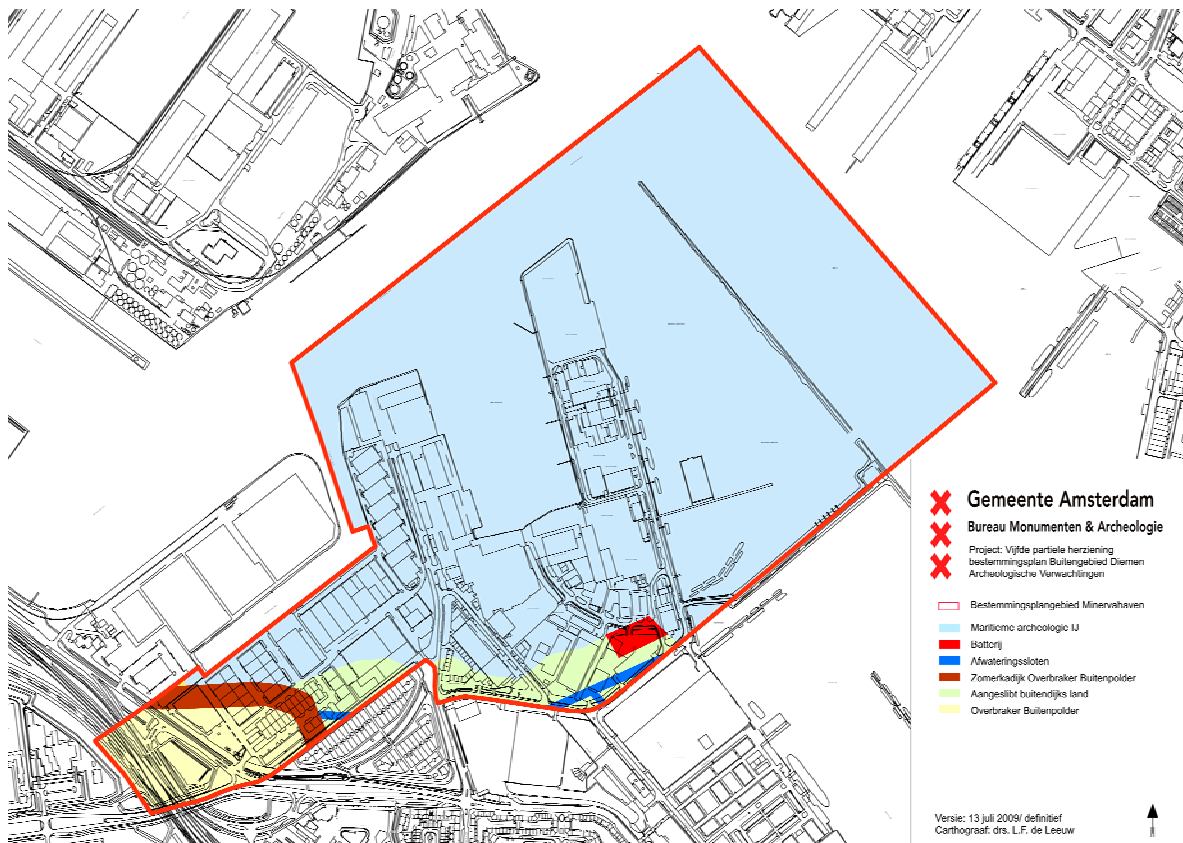

7 Scheepsroer aangetroffen tijdens ontgraving van het Stationsplein

¹⁴ Aardse en De Leeuw, 2009

4 Archeologische verwachtingskaart

Op basis van bovenstaande inventarisatie (hoofdstuk 3) zijn binnen het plangebied Minervahaven materiële overblijfselen te verwachten die samenhangen met scheepvaartactiviteiten vanaf de 13de eeuw (of eerder) tot de 20ste eeuw. Op grotere diepte kunnen prehistorische resten aanwezig zijn. Dit leidt tot een verwachtingskaart van archeologische materiële neerslag voor het plangebied.

Archeologische verwachtingszones

Begrenzing plangebied

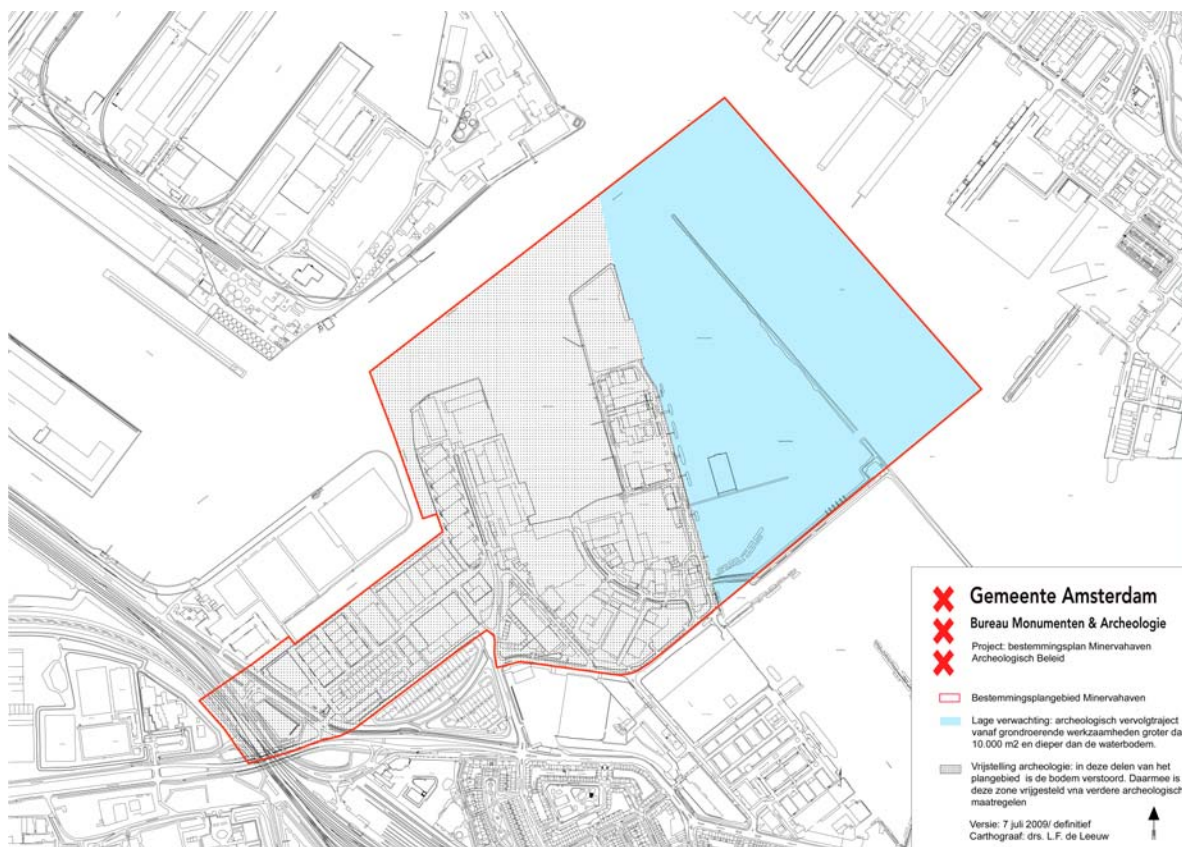

Minervahaven/ IJ/ Noordzeekanaal. In de bedding van het IJ en het Noordzeekanaal zijn scheepsresten of andere verzonken overblijfselen te verwachten die verband houden met de historische scheepvaart, zeker vanaf de 13de eeuw en mogelijk vroeger. Ook kunnen hier losse vondsten, afval en gedumpt (oorlogs)materiaal voorkomen die in de (voormalige) bedding zijn weggezonken. Dergelijke overblijfselen hebben geen samenhang en hebben een wijde verspreiding. De enige samenhangende structuren zijn scheepswrakken, maar dit zijn geïsoleerde vindplaatsen met een lage trefkans. De archeologische verwachting is daarom laag. Ter plaatse van de havens zijn de bovenste bodemlagen van het voormalig IJ niet meer aanwezig. Hier worden geen archeologische overblijfselen meer verwacht.

- **Voormalig veenweidegebied Overbraker buitenpolder.** Hier kunnen sporen voorkomen die verband houden met bewoning en landgebruik vanaf de 12de eeuw. De materiele neerslag betreft erven, terpen verkavelingsporen, sloten en kades uit de ontginningsperiode (12de/13de eeuw) tot de periode van verstedelijking in de 20ste eeuw. Dergelijke overblijfselen hebben een wijde verspreiding. Bovendien zijn grote delen overbouwd. Grootschalig grondverzet ter plaatse van deze terreinen heeft geleid tot verstoring van de eventuele overblijfselen. Hier worden daarom geen archeologische overblijfselen meer verwacht.
- **Voormalige tracé zomerdijk of kadijk.** Betreft het tracé van 14de-eeuwse zomerdijk. De dijk hield het water bij lage waterstanden tegen, waardoor het buitenstedelijke land als hooi- en weiland benut kon worden. De materiële neerslag kan bestaan uit aanplempingslagen ten behoeve van de dijk aanleg, sporen van de dijkstructuur en –beschoeiingen. Dergelijke overblijfselen hebben een wijde verspreiding. Bovendien zijn de zones volledig overbouwd. Grootschalig grondverzet voor de aanleg van deze terreinen heeft geleid tot verstoring van de eventuele overblijfselen van het dijklichaam. Hier worden daarom geen archeologische overblijfselen meer verwacht.
- **Afwateringssloten.** Het buitendijs land werd benut als hooi- en weiland. Ten behoeve van de waterhuishouding werden sloten en paden aangelegd. De materiele neerslag betreft sloten en kades vanaf de 14de eeuw. Grootschalig grondverzet ter plaatse van deze terreinen heeft geleid tot verstoring van de eventuele overblijfselen. Hier worden daarom geen archeologische overblijfselen meer verwacht.
- **Militaire batterij.** Zone met mogelijke resten van een militaire batterij, zoals de wallen en binnenbebouwing van de 18de - tot vroege 20ste eeuw. De batterij maakte in eerste instantie deel uit van de Nieuwe Hollandse Waterlinie die werd ontworpen door ingenieur Krayenhof in 1808. Als gevolg van de Vestingwet van 1874 zijn de verdedigingswerken in en rond Amsterdam opgenomen in de Stelling van Amsterdam.
- **Aangeslibt buitendijs land**
Zone met aangeslibd land. Door de aanleg van een zomerdijk rond de Overbraker Buitenpolder is door sedimentatie van slib weer land ontstaan. Grootschalig grondverzet ter plaatse van deze terreinen heeft geleid tot verstoring van de eventuele overblijfselen. Hier worden daarom geen archeologische overblijfselen meer verwacht.

5 Archeologische beleidskaart

De archeologische beleidsadvieskaart van het plangebied Minervahaven is bedoeld als een schematisch ruimtelijk overzicht van de maatregelen die nodig zijn voor de zorg voor het archeologische erfgoed binnen bepaalde zones of locaties in de plangebieden. De verwachtingen worden gekoppeld aan de huidige toestand van het terrein en mogelijk opgetreden bodemverstoringen. De clustering van de verwachtingszones resulteert in een beleidskaart met daarop zones met bijbehorende specifieke beleidsmaatregelen.

Archeologische Beleidszones op basis van de archeologische verwachtingszones en verstoringen

Beleid bij lage verwachting

Vanwege de lage verwachting geldt als beleid dat bij grondroerende werkzaamheden over een oppervlak groter dan 10.000 m² en dieper dan de waterbodem een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) in het uitvoeringsplan wordt opgenomen. Voor de uitvoering van een Inventariserend Veldonderzoek is een archeologisch Programma van Eisen (PvE) vereist.

Gezien de natte onderwater situatie is in dit geval een IVO in de vorm van een remote sensing survey (zoals sidescan sonar, subbottom profiler, magnetometer) vereist. Met deze onderzoekstechniek is het mogelijk de aanwezigheid en het verspreidingspatroon (concentraties) van de archeologische resten in beeld te brengen. Mogelijk wordt een

dergelijke survey nog uitgevoerd in het kader van het localiseren van te ruimen obstakels (explosieven) en kan deze worden uitgebreid met een archeologische component. Op grond van deze inventarisatie kunnen zones met archeologische overblijfselen worden gekarteerd en in de verdere ruimtelijke planvorming ten aanzien van de aanleg en inrichting van het havengebied kunnen worden opgenomen als archeologische waardegebieden.

Beleid: negatieve verwachting: (sub)recente verstoring

Voor deze delen van het plangebied geldt een negatieve verwachting. In deze delen van het plangebied is de bodem verstoord. Daarmee is dit deel van het plangebied vrijgesteld van verdere archeologische maatregelen.

Voor het gehele plangebied geldt dat ook in geval geen archeologisch vooronderzoek vereist is en er toch archeologische overblijfselen ouder dan 50 jaar bij bouwwerkzaamheden aangetroffen worden, deze bij de gemeente aangemeld dienen te worden, zodat in gezamenlijk overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Conclusie

Het voorliggende bureauonderzoek is uitgevoerd in het kader van het bestemmingsplan Minervahaven. Afhankelijk van de grootte en de diepte van het te verstoren oppervlak bij toekomstige bouwgrepen kunnen in de grond aanwezige archeologische waarden worden verstoord.

De verwachtingskaart maakt onderscheid tussen zes archeologische verwachtingszones. In vijf hiervan worden, door de geringe samenhang, wijde verspreiding van de archeologische sporen evenals de bodemverstoring, geen archeologische overblijfselen meer verwacht. Uitzondering hierop is de zone die in het IJ, de Nieuwe Houthaven, ligt. Hier kunnen in de bodem nog wel resten aanwezig zijn van scheepswrakken. Maar ook andere overblijfselen die verband houden met het nautische verleden kunnen worden aangetroffen. Voor deze zone geldt een lage verwachting. Hier geldt dat een Inventariserend Veldonderzoek nodig is bij bodemingrepen dieper dan de waterbodem en groter dan 10.000 m². De overige zones zijn vrijgesteld van verdere archeologische maatregelen.

In geval onverhoopt toch archeologische resten worden aangetroffen bij de uitvoering van de bodemwerkzaamheden geldt de wettelijke meldingsplicht. Dit houdt in dat bodemvondsten ouder dan 50 jaar bij bouwwerkzaamheden aan Bureau Monumenten en Archeologie gemeld worden zodat in gezamenlijk overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Bronnen

Digitale bronnen

Cultuur Historische Waardenkaart provincie Noord-Holland. <http://chw.noord-holland.nl>
Archeologisch Informatiesysteem (ARCHIS)

Literatuur

Aardse, H. en L.F. de Leeuw, *Cultuur Historische Verkenning Haven Stad*, Bureau Monumenten en Archeologie gemeente Amsterdam, Amsterdam 2009
BMA, *Ruimte voor Geschiedenis. Beleidsnota Monumenten en Archeologie* Amsterdam 2005-2010, Amsterdam 2005.
Deeben, J.H.C., *Handleiding voor de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden 3de generatie*, Amersfoort 2005-2008, 4-10
Eerden, R. van, 'De archeologische reservaten van 'Malta'', *Archeobrief* 12/2 (2008), 13-18.
Gawronski, J., 'Amsterdam havenstad', In: 'Geschiedenis van Amsterdam. Zelfbewuste stadstaat 1650-1813', Amsterdam 2005, 14-19.
Provincie Noord-Holland, *Beleidskader Landschap en Cultuurhistorie Noord-Holland*, Haarlem 2006.
Schmal, H., 'het Groot Noordhollandsch Kanaal. Een nieuwe route naar zee', *Amsterdam in Kaarten. Verandering van de stad in vier eeuwen cartografie*, Ede/Antwerpen (1987), 120-123
Stol, T., *Wassend water, dalend land. Geschiedenis van Nederland en het water*, Utrecht/Antwerpen 1993.
Veerkamp, J.A.G., 'Mammoeten in Amsterdam? Een inventarisatie van archeologische aandachtspunten bij de aanleg van de Noord/Zuid Metrolijn', Amsterdam 1997.
Wagenaar, M.F., 'Nieuwe scheepvaartverbindingen. Holland op zijn smalst en Holland op zijn langst', *Amsterdam in kaarten. Verandering van de stad in vier eeuwen cartografie*, Ede/Antwerpen (1987), 160-163.

Afmelding:

Archiscode 26880

datum 13-07-2009

Controle proces en waardestelling

Prof. dr. J.H.G. Gawronski

Voor akkoord

datum: 13-07-2009

Hoofd afdeling Archeologie BMA
Prof. dr. J.H.G. Gawronski

Colofon

Archeologisch Bureauonderzoek 09-076

Datum: 13-07-2009
Status: definitief
Redactie: Prof. dr. J.H.G. Gawronski
Tekst: Drs. L.F. de Leeuw
Tekeningen: Drs. L.F. de Leeuw

© Bureau Monumenten & Archeologie, Gemeente Amsterdam, 2009
Postbus 10718, 1001 ES Amsterdam, 020-2514900

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enigerlei andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BMA. BMA aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.